

Майнові відносини

та їх характерні ознаки

Є. В. Гузь

аспірант кафедри цивільного права №2
Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

У статті розглянута проблема майнових відносин та ознак, які ці відносини визначають. Визначено, що ці відносини є унікальними, мають характерні ознаки, які дозволяють відокремлювати їх від інших видів соціальних відносин.

Ключові слова: майнові відносини, цивільне право, речі, ознаки.

В статье рассмотрена проблема имущественных отношений и признаков, которые эти отношения определяют. Определено, что эти отношения являются уникальными, имеют характерные признаки, которые позволяют отделять их от других видов социальных отношений.

Ключевые слова: имущественные отношения, гражданское право, вещи, признаки.

In this article deals with the problem of property relations and signs that these relations determine. Determined that these relationships are unique, have characteristic features, which allow to separate them from other types of social relations.

Keywords: property relations civil law, things, signs.

Центральне місце та вирішальна роль у розвитку науки і практики цивільного права завжди належала відносинам, які мали майновий характер. Розуміння правової природи категорії «майнові відносини», а також визначення ознак цих відносин, які мають входити до сфери цивільно-правового регулювання – традиційно дискусійні питання доктрини цивільного права. Майнові відносини активно досліджувалися за радянських часів, але пізніше науковці зверталися до цього питання не так часто. Тому актуальні наукові пошуки у цьому напрямі.

Проблеми майнових відносин в усі часи займали провідне місце в науці цивільного права (С. С. Алексеев, Н. Г. Александров, М. М. Агарков, С. Н. Братусь, Д. М. Генкін, Н. Д. Єгоров, О. С. Йоффе). Останніми роками до цієї проблеми зверталися А. Д. Корецький [6], Т. М. Ліухан [8] та ін. Українська наука цивільного права також розглядає проблеми майнових відносин. З'явилися ґрунтовні дослідження, які на новому рівні вивчають цю проблему. Зокрема можна відзначити дослідження О. К. Вишнякова, яке присвячено можливостям адаптації майнових відносин до реалій європейського цивільного права, проблему речових прав на чуже майно вивчав В. В. Цюра [12], приватні та публічні аспекти майнових відносин досліджували К. В. Денисенко [4] та І. В. Жилінкова [5].

У науці склалася цілком справедлива думка, що майнові відносини становлять самостійний пласт суспільних відносин. Вони пронизують практично всі сторони суспільного життя (економічні, юридичні, політичні та ін.). Суспільство об'єктивно включено в майнові відносини і не може іс-

нувати поза ними, тому пізнання майнових відносин вимагає проведення глибоких досліджень комплексного характеру [10, с. 3].

Таким чином, метою цієї статті є аналіз змістовної складової майнових правовідносин та визначення ознак, які цим відносинам притаманні.

У сучасній науці цивільного права склалося чітке розуміння того, що основну категорію відносин, врегульованих цивільним законодавством, становлять майнові відносини [9, с. 225]. Ці відносини для науки цивільного права мають величезне науково-практичне і методологічне значення, як зазначає О. А. Красавчиков, «спираючись на цю категорію, можна знайти правильний підхід до постановки та подальшого вирішення низки складних питань законодавчої і правозастосовчої практики, так само, як і теорії цивільного права» [7, с. 31].

Майнові відносини являють собою групу суспільних зв'язків, яка відрізняється від інших груп за специфікою об'єкта – майна, яке відповідно до ст. 190 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) є особливим об'єктом, яким вважаються окремі речі, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [11].

Науковці вказують, що майнові відносини слід вважати вихідним пунктом, відправною точкою подальшої еволюції норм цивільного права [1, с. 30], що нині підтверджується практикою.

На сьогодні виникають нові види майнових відносин, раніше не відомих радянському цивільному праву. Яскравим прикладом можуть бути майнові відносини, що складаються в мережі інтернет, як майнові правовідносини зобов'язально-правового, так і речового характеру. Нині тут можна вияви-

ти майнові правовідносини, що складаються з приводу об'єктивованих результатів інтелектуальної праці (наприклад, створення web-сторінок), відповідно за своєю сутністю ці відносини є економічними відносинами власності [8, с. 5].

Отже, поняття майнових відносин має велике теоретичне і практичне значення, проте це поняття нині не можна вважати сформованим. Можна виділити три підходи до проблеми майнових відносин, що склалися в сучасній науці:

1) правовий, у рамках якого акцент робиться на юридично значущих можливостях (правомочностях), що виникають в особи з приводу конкретних матеріальних благ, зводиться до володіння, користування та розпорядження матеріальними благами. Закономірним результатом такого правового статусу особи оголошується певний стан належного їй майна – присвоєння (статички) або обігу (динаміки);

2) вольовий підхід. Його послідовники називають критерій волі обов'язковим елементом майнових відносин. Зміст майнових відносин зводиться також до володіння, користування та розпорядження матеріальними благами. Особливо підкреслюється їх тісний зв'язок, але не тотожність з економічною сферою, зі сферою адміністративних відносин;

3) економічний підхід, де майнові відносини як вид економічних відносин проявляються у двох аспектах: з одного боку, як результат людської діяльності (в глобальному історичному масштабі), з другого – у формі суспільно-виробничої діяльності (стосовно конкретної життєвої ситуації) [2].

Аналіз цих наукових позицій свідчить про те, що вони не вступають між собою у протиріччя, а лише доповню-

ють зміст майнових відносин, який сучасною наукою ще остаточно не визначений, залишається відкритим і перелік ознак, які надають цим відносинам унікального змісту.

Однак потрібно розуміти, що поза залежністю від обраного підходу майнові відносини виникають з приводу власності, це ставлення індивіда чи колективу до приналежної йому речі як до своєї, тобто майнові відносини будуються на розумінні права власності, яке вкладається у дихотомію «моє – не моє».

З елементарного визначення власності випливає, що власність – це ставлення людини до речі. Але тільки до цього зміст власності не зводиться, оскільки власність немислима без того, щоб інші особи (які не є власниками даної речі) ставилися до неї як до чужої, звідси власність означає відношення між людьми з приводу речей.

Таким чином, відносини власності виникають лише за умови існування як мінімум двох суб'єктів. На нашу думку, якщо особа має в своєму розпорядженні речі, але наявність цих речей не тягне за собою взаємовідносин з іншими особами, майнові правовідносини не виникають, таку особу не можна назвати власником у повному розумінні слова. Саме за наявності як мінімум двох суб'єктів, які вступають у відносини з приводу речей і майна, право володіння, користування і розпорядження набуває сенсу.

Лише за наявності як мінімум двох суб'єктів власник має змогу здійснювати угоди щодо свого майна, у тому числі відчужувати своє майно у власність іншим особам, передавати їм права володіння або користування, залишаючись при цьому власником. Тільки за наявності хоча б двох суб'єктів

має сенс закріплювати право на речі на законодавчому рівні, гарантувати право власності. Самі ж майнові права на річ у власника виникають з моменту набуття права власності за підставами, встановленими гл. 24 ЦК України і ці права визначають зміст відносин, які складаються із приводу користування речами або майном [11].

Отже, виходимо з того, що майнові відносини – це відносини з приводу майна, точніше, відносини з приводу володіння, користування і розпорядження речами, а також інші відносини, пов'язані із користуванням матеріальними благами. Ці відносини безумовно мають характер вольових дій, в їх основі лежать і економічні міркування, вони становлять основну, переважну частину предмета цивільного права та складаються з приводу конкретного майна – матеріальних благ, які можуть бути предметом цивільного обороту товарного характеру.

До таких благ належать не лише фізичні речі, а й деякі права, які ще в римському праві називалися «не тілесними речами» (наприклад, банківський вклад, що є не грошима, а правом вимоги вкладника до банку). Майнові відносини виникають і з приводу результатів робіт і надання послуг, у тому числі не таких, що обов'язково втілюються в речовому результаті (наприклад, перевезення, збереження, послуги культурно-видовищного характеру), оскільки такі результати також мають товарну форму.

Водночас, слід розуміти, що майнові відносини завжди виникають й існують або у зв'язку з перебуванням майна у певної особи (речові відносини), або у зв'язку з переходом майна від однієї особи до іншої (зобов'язальні відносини) і відповідно до цього поділяються на дві групи.

1. Речові відносини. Вони опосередковують право на річ у статичі, тобто пов'язані з належністю, володінням тим або іншим майном, щодо якого не було укладено договір. Володар речі ставиться до неї як до своєї, тобто володіє, користується, розпоряджається майном самостійно, а також турбується, доглядає за майном. Водночас власник речі має право усувати втручання всіх інших осіб у його майнову діяльність, тобто має абсолютний захист, захищаючи своє речове право проти всіх і кожного, у тому числі проти держави. Речові відносини, що регулюються цивільним правом, існують у вигляді відносин власності, а також у вигляді відносин володіння, користування і розпорядження чужим майном (господарське відання, оперативне управління, право сервітутного типу, довічне успадковане володіння земельною ділянкою та ін.).

2. Зобов'язальні відносини. З їх допомогою опосередковується право на річ у динаміці, тобто вони пов'язані з переходом майнових благ від одних осіб до інших, реалізують процес обміну об'єктів цивільних прав.

Історично юристів більше цікавили питання регламентації та захисту права власності, оскільки саме воно юридично визначало стан володіння матеріальними благами конкретними суб'єктами. Однак з другої половини ХХ століття право володіння найбільш цінними і ліквідними матеріальними благами дедалі більше визначається не правом власності, а договірно-зобов'язальними відносинами. Наприклад, грошові кошти, поміщені в банк, перестають бути власністю вкладника, останній має лише майнове право вимагати від банку їх повернення та сплати відсотків за весь період вкладу. Зобов'язаль-

не право опосередковує і приналежність бездокументарних акцій їх власнику, зобов'язальні права виникають і при обороті об'єктів права інтелектуальної власності. Навіть при отриманні заробітної плати працівника часто не виникає права власності на зароблені гроші вони зараховуються на його рахунок у банку, звідки він ними розпоряджається за допомогою банківської платіжної картки. Таким чином, в сучасних умовах договірно-зобов'язальні юридичні відносини набули функції речовинно-правових правовідносин, а інститут договору, поряд з інститутом права власності, став головним учасником майнових правовідносин [6, с. 3].

Нині реалізація майнових прав здійснюється на основі загальноправових принципів недоторканності власності і свободи договору, які передбачають рівність, автономію волі і майнову самостійність учасників цивільно-правових відносин, неприпустимість довільного втручання когонебудь у приватні справи.

У сучасній ринковій економіці майнові відносини мають еквівалентно-платний характер, властивий нормальному товарообміну, вартісним (грошовим) економічним відносинам. Можливі, звичайно, і безоплатні майнові відносини (наприклад, дарування, безоплатна позика, безоплатне користування чужим майном тощо). Вони, однак, вторинні, походять від платних майнових відносин і не є звичайною формою товарообміну.

Слід, однак, зауважити, що еквівалентність не є загальною ознакою для майнових відносин, регульованих цивільним правом. Розглянута риса не характеризує відносини власності в їх статичному стані (як право володіння), ця риса властива лише май-

новим відносинам в динаміці, тобто у процесі обміну речами і послугами. Тому стверджувати, що еквівалентність є універсальною ознакою майнових відносин, означає безпідставно, всупереч дійсності, звузити коло відносин, регульованих цивільним правом. Слід також враховувати, що суб'єкти права власності (суб'єктів права оперативного управління це не стосується) можуть своєю волею в умовах товарно-грошового господарства передавати своє майно у власність або у тимчасове володіння інших осіб безоплатно. Такі відносини мають досить значне поширення між громадянами і певним чином між громадянами та організаціями, є відносинами власності і, безперечно, включаються у предмет цивільного правового регулювання.

Однак значення еквівалентності не можна недооцінювати, ця риса майнових відносин є важливою ознакою, що характеризує основну масу опосередковуваних цивільним правом відносин власності в їх динаміці, визначає особливості правової форми відносин товарно-грошового обороту, тобто зобов'язального права.

Відносини з володіння, користування і розпорядження речами, безвідносно до того, чи здійснюються ці дії власником або не власником, завжди мають майновий характер внаслідок наявності в них речового об'єкта.

У такому випадку на передній план виступають відношення між власником речі і всіма іншими (сторонніми) особами, або, інакше кажучи, відносини між особами з приводу речі. Це полягає у можливості власника самостійно використовувати належне йому майно у своїх інтересах при одночасному виключенні для всіх інших осіб можливості створення йому перешкод,

тобто необґрунтованого втручання в його діяльність. Оскільки в цьому відношенні власнику протистоїть невизначене коло осіб («абсолютно всі особи»), прийнято говорити про абсолютний характер таких відносин.

Юридично майнові відносини щодо приналежності матеріальних благ оформляються як речові правовідносини. Останні поділяються на відносини власності і відносини інших (обмежених) речових прав. Відносини власності закріплюють приналежність речі власнику, що має максимальні законні можливості з її використання. Інші речові права регламентують правовий режим майна власника, яке поряд з ним вправі одночасно використовувати й інші особи. Наприклад, у житловому будинку громадянина-власника мають право разом з ним проживати члени його сім'ї. Зрозуміло, що їх можливості завжди є більш вузькими у порівнянні з можливостями власника. Тому вони носять обмежений і похідний характер від прав власника.

Відносини власності мають однаково майновий характер і в тому випадку, коли власник сам користується належною йому річчю, і тоді, коли він свою річ передає іншій особі за плату або безвідплатно.

Водночас кожне майнове право може належати як власнику, так і не власнику. В останньому випадку можливі майнові відносини, які для жодного з учасників не будуть становити абсолютної форми власності, інша сторона також матиме відповідні майнові права (наприклад, відносини з оренди майна і т. ін.).

Учасники розглянутих відносин рівноправні і незалежні один від одного, не перебувають у стані адміністративної або іншої владної підпорядкованості, оскільки є самостійними товаро-

власниками. Відсутність юридичної рівності суб'єктів адміністративних правовідносин має підставою особливий зміст самих відносин.

Отже, цивільне право не розглядає майнові відносини, які виникають усередині підприємств, на рівні керівництва підприємств і робочих колективів, між головою корпорації та його підлеглими. Такі відносини розглядаються в межах трудового, адміністративного права і, таким чином, цивільно-правовий зміст майнових відносин має важливе значення, з точки зору розмежування сфери діяльності різних галузей права.

Перелічені ознаки майнових відносин свідчать про їх унікальність у системі цивільних правовідносин, про те, що така форма відносин є основою для розвитку ринкової економіки, забезпечення права власності громадян, підприємств і організацій на майно та результати своєї праці.

Цілковито очевидно, що всі перераховані ознаки обумовлені товарно-грошовим характером майнових відносин, що входять у предмет цивільного права. Майнові відносини, що мають іншу (нетоварну) природу, і, отже, не відповідають зазначеним ознакам (наприклад, податкові, бюджетні й інші фінансові відносини; відносини щодо використання землі та інших природних ресурсів, що перебувають у державній власності, і т. п.), не входять у предмет цивільного права і не можуть регулюватися ним.

Таким чином, майнові відносини – це вольові відносини з приводу речей та інших матеріальних благ, які визначають правомочності власника майна, пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням майном, за умови, що ці правомочності набуті на законних підставах.

Список використаної літератури

1. *Алексеев С. С.* Гражданское право в современную эпоху / С. С. Алексеев. – М. : Юрайт, 1999. – 40 с.
2. *Братусь Д. А.* Место имущественных отношений в системе социальных связей. – Юрист. – № 7. – 2010.
3. *Вишнякова О. К.* Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / О. К. Вишнякова. – Одеса, 2008. – 459 с.
4. *Денисенко К. В.* Корпоративні майнові відносини закритих акціонерних товариств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К. В. Денисенко. – О., 2010. – 20 с.
5. *Жилінкова І. В.* Проблеми правового режиму майна членів сім'ї : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / І. В. Жилінкова. – Х., 2000. – 39 с.
6. *Корецкий А. Д.* Теория договорного регулирования гражданско-правовых отношений : дисс. ... докт. юрид. наук / А. Д. Корецкий. – Ростов-на-Дону, 2007. – 492 с.
7. *Красавчиков О. А.* Структура предмета гражданско-правового регулирования социалистических общественных отношений (по изд. 1970 г.) / О. А. Красавчиков. Категории науки гражданского права. Избр. труды : в 2-х т. Т. 1. – М. : Статут, 2005. – С. 31.
8. *Лиюхан Т. Н.* Понятие имущественных отношений в российском гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук / Т. Н. Лиухан. – Иркутск, 2003. – 204 с.
9. *Маковский А. Л.* О кодификации гражданского права (1922-2006) / А. Л. Маковский. – М. : Статут, 2010. – 433 с.
10. *Смирнов С. Н.* Имущественные отношения как предмет экономической теории : дисс. ... канд. юрид. наук / С. Н. Смирнов. – Ярославль, 2000. – 154 с.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№40-44. – Ст. 356. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
12. *Цюра В. В.* Речові права на чуже майно : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Цюра. – К., 2007. – 20 с.